

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 727-748.

Geliş Tarihi-Received: 04.03.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 03.04.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1446970

Seyf-i Sarâyî'nin Gülistân Tercümesi'nde Saygı ve Nezaket İfadeleri

Expressions of Respect and Courtesy in Seyf-i Sarâyî's Translation of Gulistân

Suna SEVER*

Öz

Bu çalışmada, Seyf-i Sarâyî'nin 793/1391 yılında Sâdi'nin *Gülistân* adlı eserinden yapmış olduğu *Gülistân Tercümesi* (Kitâb Gülistân bi't-Türki) adlı eserde yer alan saygı ve nezaket ifadelerinin tespit edilerek incelenmesi amaçlanmıştır. *Gülistân Tercümesi*, Memlûk Kıpçak sahasını temsil eden bir edebi eser olması bakımından önem arz eder. Bu eserde incelenmiş olan saygı ve nezaket ifadelerinin tespiti, eserin kendi dönemindeki saygı ve nezaket anlayışını ve bu anlayışın edebi dile yansıma biçimini göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmada, saygı ve nezaket kavramlarından bahsedilerek tespit edilen saygı ve nezaket kelimelerinin incelenmesi yapılmıştır. Ayrıca eserde şahıs zamirleri ile iyelik yapısının saygı ve nezaket kavramı bakımından kullanım biçimleri üzerinde de durulmuştur. Her kelime ve kelime grubu, madde başı hâlinde gösterilmiş ve karşılarında da bunların anlamları verilmiştir. Eserde tespit edilen aynı kelime ve ibareler tamamıyla verilmeyip bir örnek üzerinden aktarılmıştır. Tespit edilen saygı ve nezaket ifadelerinin bağlamsal çerçevelerini açıkça gösterebilmek için madde başlarının altında tanıklı cümleleri yer almaktadır. Bu cümleler, günümüz Türkçesine çevrilerek sayfa ve satır numaraları belirtilmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemiyle oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kitâb Gülistân bi't-Türki, Seyf-i Sarâyî, saygı, nezaket.

Abstract

In this study, it is aimed to identify and analyze the words and expressions of respect and courtesy in Seyf-i Sarâyî's *Gülistân Translation* (Kitâb Gülistân bi't-Türki), which translated from Sâdi's *Gülistân* in 793/1391. *Gülistân Translation* is important as a literary work representing the Mamlûk Kipchak field. The determination of the expressions of respect and courtesy analysed in this work is important in terms of showing the understanding of respect and courtesy in its own period and the way this understanding is reflected in literary language. In the study, the concepts of respect and courtesy were mentioned and the words of respect and courtesy were analyzed. In addition, the use of personal pronouns and possessive structures in terms of respect and courtesy is also emphasized in the work. Each word and phrase is shown as a lexical entry and its meaning is given. The same words and phrases identified in the work are not given in their entirety, but are quoted through an example. In order to clearly show the contextual function of these words, they are given together with the sentences in which they appear in the text and translated into today's Turkish by indicating

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: s-sunasever69@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7056-9708.

the page-line number. The study was created using the document analysis method, which is one of the qualitative research methods.

Keywords: Kitâb Gülistân bi't-Türkî, Seyf-i Sarâyî, respect, courtesy.

Giriş

Her dil ait olduğu toplumda kendine özgü anlam örüntüleriyle ve o toplumun değer yargılarının ifadesiyle birlikte hem kendi içinde bulunduğu kültürün hem de etkileşimde olduğu diğer kültür unsurlarının anlamsal yansımalarını içerir. Elbette bu anlam yansımaları, her dilin farklı dönemlerinin kendine özgü biçimlerini de içerir. Her ne kadar dil, kendinden sonraki dönemlere kendi döneminden aktarmalar yaparak ilerlese de bu aktarmaları etkileyerek dönüştürecek birtakım fizikî ve sosyal şartlarla ilerler. Çünkü bir dilin gelişme gösterdiği dönemlerin kendine özgü yapıları, farklı coğrafi, ekonomik, dinî, kültürel ve sosyal koşulların etkisiyle oluşmaktadır. Bu etkilerin dilde oluşturduğu anlamsal ve yapısal farklılıkların, çeşitli konu alanları bakımından incelenmesi ve çözümlenmesi geçmiş dönemleri anlama noktasında önemlidir. Zeynep Korkmaz dili, "...duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kuralların yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem." (Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, 2019, s. 112) şeklinde tanımlamıştır. Ait olduğu toplumun hayata bakış perspektifinden müteşekkil olan dil, her toplumda saygı, nezaket, yüceltme, övgü, kabalık, öfke, hakaret gibi kavramların kendine özgü formlarını oluşturur.

Yapılan bu çalışma, 13. ve 14. yüzyıllarda Kuman (Bozkır Kıpçakçası), Memlûk (Arap harfli Kıpçak Türkçesi) ve Ermeni Kıpçakçası (Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi) olmak üzere üç koldan gelişim gösteren Kıpçak Türkçesinin Memlûk sahasında vücuda getirilmiş bir eser olan *Gülistân Tercümesi* özelinde yapılan bir incelemedir. İnceleme konusu metin için Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından yapılan *Gülistân Tercümesi* (Kitâb *Gülistân bi't-Türkî* adlı eserin neşrinden yararlanılmıştır. Çalışmada *Gülistân Tercümesi*'nde geçen saygı ve nezaket ilgisi taşıyan kelimelerin ve kelime gruplarının tespit edilerek incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi yapılmıştır. Bu minvalde, eser üzerinden incelenecek olan saygı ve nezaketin kavramsal yönlerinin ve ortaya konmuş nezaket kuramlarının çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Metinde tespit edilen saygı ve nezaket ifadeleri belirlenerek kendi tematik bütünlükleri içerisinde incelenmiştir. Ayrıca Türk dili ve kültürünün saygı ve nezaket kavramlarına bakış açısından da söz edilmiştir. Çalışma, *Gülistân Tercümesi* adlı eserdeki saygı ve nezaket ifadelerinin tespit edilerek incelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

1. Bir Kavram Alanı Olarak Saygı ve Nezaket

Saygı kavramı, bir kişinin diğer kişilere herhangi bir söylem veya eylemle rahatsızlık vermektan imtina etmesinin ve onlara bir değer atfetmesinin gereği iken nezaket kavramı ise bu davranış biçimlerinde içtenlik ve incelik barındırmaktır. Bu noktada saygı ve nezaket kavramları büyük ölçüde bir bütünlük arz etmektedir. "Nezaket, başkalarına karşı saygıyla ve incelikle davranma, incelik ve naziklik." (Demirkaya, 2012, s. 14) Saygı Türkçe Sözlük'te "1. Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram. 2. Başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu." (<https://sozluk.gov.tr/>) olmak üzere iki anlam üzerinden değerlendirilmiştir. Nezaket ise "Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik." (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde açıklanmıştır. Bu anlamlandırmalardan saygı ve nezaketin iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar aralarında ayrımlar bulunsa da saygı ve nezaket birbiri için bir tamamlayıcı unsur vazifesi görmektedir. Türkçe

Sözlük'te "saygı" kavramına verilmiş olan ikinci anlamdaki "diğerlerini rahatsız etmekten çekinme durumu" neredeyse tüm nezaket kuramlarının temel prensibini oluşturmaktadır. Nezaket kuramları çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında; Lakoff'un nezaket teorisi resmiyet, saygı ve yakınlık kavramları üzerine kurulu olduğu, Leech'in kibarlık ilkelerinden biri olan nezaket ilkesindeki yararlılık kavramını, Brown ve Levinson'un yüz kavramından bahsederken olumlu yüzün saygı ihtiyacına yönelik olduğu görülmektedir. Ağca, nezaket ve saygı arasındaki farkı statü, daha içten olma ve kaygılardan uzak olma yönleriyle birbirinden ayırmıştır. Nezakette statü farkı gözlenmediğini, içten ve kaygılardan uzak bir tutuma sahip olduğunu belirterek nezaketin, saygı ile olan ayırımından söz etmiştir (2020, s. 109).

Bir dilin konuşurları arasındaki iletişimin sorunsuz devam edebilmesi, verilmek istenen mesajın doğru bir biçimde aktarılabilmesine yönelik birtakım gizli sözleşmeler denilebilecek iletişim stratejileri vardır (Hirik, 2022, s. 1152). Bu stratejiler araştırmacılar tarafından *yüz kavramı, iş birliği ilkeleri ve kibarlık ilkeleri* gibi çeşitli teorilerle yapılandırılmıştır. Grice (1975), ortaya koymuş olduğu *İş Birliği İlkeleri* ile insanların birbirleri ile iletişiminde sağduyuyu merkeze alarak dilsel etkileşimlerinin doğru, anlaşılır ve sorunsuz ilerlemesine yönelik bir anlaşma içerisinde olduklarını belirtmiştir. Grice ile nezaket, dilbilim kavramı olarak değerlendirmeye alınmış bir kavram hâline gelerek konuyla ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunu takiben Lakoff, Leech, Brown ve Lewinson gibi araştırmacılar ortaya koydukları çeşitli kuramlarla bu alanı genişletmişlerdir (Turan, 2019, s. 150). Lakoff; nezaket kuramını resmiyet, saygı ve yakınlık kavramlarını temel alarak şekillendirmiş, bir fikrin veya eylemin dayatılmamasını veya bu durumu önlemek için uzak durulması gerektiğini resmiyet kavramıyla, kişilerin istekleri konusunda birbirlerine seçenek sunması, dolayısıyla bir durumu veya fikri dikte etmenin azaltılmasına yardımcı olması yönünü saygı kavramıyla, dinleyiciye dostane bir yaklaşım sergileyerek onunla yakınlık kurma biçimini ise yakınlık kavramıyla açıklamıştır (Hirik, 2022, s. 1155; Turan, 2019, s. 150). Leech ise dinleyicinin faydasını öne çıkararak dinleyici açısından oluşabilecek yarar ve zararları ortaya koymaya çalışır. Bu şekilde konuşurun seçenek sunma stratejisi yoluyla talebini dayatmasının kibarca önüne geçerek dinleyicinin bu talebi seçeneklerle reddetmesini kolaylaştırması sağlanır (1983, s. 126). Leech, altı kibarlık ilkesi belirlemiştir:

Tablo 1.

İlke/Alt İlkeler	Olumlu Nezaket	Olumsuz Nezaket
1. Nezaket	a) Diğerinin çabasını azaltmak.	b) Diğerinin yararını artırmak.
2. Cömertlik	a) Kendi yararını azaltmak.	b) Kendi çabasını artırmak.
3. Onaylama	a) Diğerine yergiyi azaltmak.	b) Diğerine övgüyü artırmak.
4. Alçak gönüllülük	a) Kendine övgüyü azaltmak.	b) Kendine eleştiriyi artırmak.
5. Anlaşma	a) Kendi ve diğeri arasındaki anlaşmazlıkları en aza indirmek.	b) Kendi ve diğeri arasındaki anlaşmayı üst düzeye çıkarmak.
6. Sempati	a) Diğeri ile kendi arasında antipatıyı en aza indirmek.	b) Diğeri ile kendi arasında sempatiyi maksimize etmek.

(1983, s. 32)

Brown ve Levinson ilk defa Goffman¹ tarafından ortaya atılan “yüz” kavramından yola çıkarak bir kibarlık stratejisi geliştirmişlerdir. Yüz kavramı nezaket yaklaşımına temel oluşturan soyut bir kavram olup kişilerin eylemlerinde engellenmeme ve onaylanma isteğidir (Hirik, 2022, s. 1159). Yüz, olumlu yüz ve olumsuz yüz olmak üzere iki ana kavram üzerinde ayrıntılandırılmıştır. Olumlu yüz, kişinin bir toplumda sosyal kabul, sosyal ilişki bağlamında kendine saygın bir yer edinme isteği ve çabasıdır. Olumsuz yüz ise bireyin kendi rızası olmadan herhangi bir şeye zorlanmaması, bir iddianın dikte edilmemesi, özerklik ve saygı ihtiyacına yönelik tehditlerden korunma isteğini belirtir (Turan, 2019, s. 153). Bu iki temel kavram bireyin bir yandan toplumun bir parçası olma gayretini gösterirken diğer yandan da kendi varlığına yönelik koruyucu ve özerk bir tutum gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir. Brown ve Levinson, Goffmann'ın “yüz” kavramına ek olarak utanma, aşağılanma veya itibarını kaybetme kavramlarıyla yüze bağlanan İngiliz halk teriminden türettiklerini vurgulamışlardır (1987, s. 311). Turan da yüz kavramına çeşitli deyimler üzerinden örnekler vererek bu kavramın bireyin toplum içindeki yeri, kabulü ve gerek kendisi gerekse de başka bireyler tarafından algılanış boyutuna dikkat çekmiştir: *yüz akı, yüz karası, yüzü yere gelmek, yüzüstü, yüzü olmamak, gerçek yüzünü görmek* gibi (Turan, 2019, s. 153). Bütün bunlar yüz kavramının evrensel ve geleneksel boyutta bireyler arasındaki etkileşim yönünden önemine işaret eder. Brown ve Levinson, farklı toplumlarda yüz içerikleri değişse de her toplumun kendi ortak bir yüz imajı ve anlayışı olduğundan bahsetmiş ve yüz kavramının temel boyutta evrensel olduğunu vurgulamışlardır (1987, s. 312). “Kibarlık stratejileri, konuşucuların bir yandan yüzü tehdit edici unsurları savuşturmak ve bir yandan da olumlu yüzlerini korumak arasındaki denge çabası sonucu ortaya çıkan stratejilerdir.” (Turan, 2019, s. 154) Burada, Leech'in sadece dinleyicinin yararını gözetmesinin aksine hem konuşurken hem de dinleyicinin yararını gözetmesi açısından bir denge stratejisi işlenmiştir. İnsanlar etkileşimde yüzü korumaya yönelik iş birliği yaparlar. Bu iş birliği ise yüzün karşılıklı savunmasızlığına dayanır, yani insanların yüzü birbirlerinin algısına veya bakımına bağlıdır. Tehdit edildiklerinde insanlardan kendi yüzlerini savunmaları bekleneceği için ve diğerinin yüzünü tehdit etmek için kendi yüzlerini savunurken, birbirlerinin yüzünü korumak tüm katılımcıların çıkarına bir durum ortaya koyar (Brown ve Levinson, 1987, s. 311-312). Bu yönleriyle nezaket, sosyal etkileşimlerde diğer kişilerin yüzünün farkındalığına sahip olma yetisidir.

2. Gülistân Tercümesi'nde Saygı ve Nezaket İfadeleri

Saygı kelimesi Türkçe Sözlük'te “1. Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram. 2. Başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu.” (Akalin vd. 2011, s. 2047) anlamlarıyla açıklanmıştır. Saygı ifadeleri bedensel ve dilsel saygı olmak üzere iki grupta incelenebilir. Bedensel saygıda vücut organları, jest ve mimikler ön plana çıkarken dilsel saygıda muhatabın konumuna ve değerine göre bazı kelimelerin seçilmesi ve dille ifade edilmesi vardır (Özdemir, 2017, s. 10). *Gülistân Tercümesi'*nde bedensel saygı ifadesi olarak; *baş eğmek, hizmet yerini öpmek, yer öpmek, yüz göz öpmek* gibi örneklerde görülmektedir. Ancak eserin genelinde dilsel saygının daha ağır bastığı gözlenmiştir. Özellikle dilsel saygı unsurlarının birtakım kalıp kelimelerle dile getirilmesi ön plana çıkmaktadır. Saygının ifade edilmesinde İslâmiyetin etkisiyle yoğun bir şekilde Arapça unsurların kullanımına rastlanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde saygı ifadesi olarak Türkçe *ağırla-* eylemi, *bêg bol-*, *ulu bol-*, *yoğarı kâçür-* birleşik eylemleri dışındaki örnekler, Arapça kelimeler ve Türkçe yardımcı eylemler ile esas eylemlerin

¹ Goffman, yüz kavramını onaylanmış sosyal nitelikler bakımından bir benlik imgesi olarak tanımlamıştır (Goffman, 1967, s. 5).

birleştirilmesiyle oluşturulmuş eylem kategorileridir. *Hıdmat bêlin bağla-* ise eserin çeşitli yerlerinde de kullanılmış saygı bağlamında bir deyim örneğidir. Aynı şekilde *baş üze yér tap-*, *közüm üstünde yérin bar*, *yoğarı kêçür-* ifadeleri, Türkçe kelimelerden oluşan saygı ve nezakete dayalı deyim örneklerindedir. Toplumda saygı gösterme nezaketine karşılık toplum tarafından da saygı görme, saygınlık kazanma ve toplum içerisinde saygın bir yeri olma, itibar görmek de önemlidir. Olumlu yüzün bireyin toplumda kabul görmesi ve saygın bir yer edinme isteğine karşılık gelen bir durum olarak ele alınması, bu durumun hem iletişim hem de nezaket stratejileri içerisindeki yerini vurgular. İncelenen eserde buna dair örnekler şu şekildedir:

ağırla-: Hürmet etmek, saygı göstermek.

*ka' be tonun keyer ağırlap halk
şan'atından degül aña rağbet
olturup bir yıl ol 'aziz bilen
hâşıl etti kerāmet ü 'izzet (144b/10-13)*

(Halk (ona) saygı göstermekle Kâbe elbisesi giyer. Ona (olan bu) rağbet, hünerinden dolayı değil, ulu âlim ile bir sene kalarak hürmet ve itibar kazanmasındandır.)

'aziz bol-: Değerli olmak, yücelmek.

*ay cemāli münir şems meñiz
tilesen bolmağa hemişe 'aziz
ādemī 'aybını körüp açma
Ėgri sözni köni dep ant içme (167b/11-12)*

(Ey cemali nur, benzi güneş olan, her zaman değerli olmayı dersen insanların kusurlarını görünce ifşa etme, yalan söze doğru diyerek yemin etme!)

baş üze yér tap-: Baş üzerinde yer bulmak, iyi karşılanmak ve ağırlanmak, değer görmek.

*cevāhir kıymeti yok kân içinde
kêlip êlge tapar ol baş öze yér (96b/7)*

(Cevherlerin kaynak içinde değeri yoktur, (ancak) ele alınınca / ortaya çıkınca değer görür.)

bêg bol-: Bey olmak, beyliğe yaraşır olmak, üstün duruma gelmek.

*çünk(i) sevdi hōca cāndan kulnı yêg
hōca-sı kul boldı kulı boldı bêg (113a/7-8)*

(Efendisi kulunu canından üstün (tutup) sevdiği için, efendisi kul oldu, kulu da efendi oldu.)

hıdmat bêlin bağla-: Hizmete adanmak, hizmet gayreti içerisinde olmak.²

*niçün munça kün-den bêri aytmadıñız kim 'azizler kademinde hıdmat bêlin bağlağay idik
(123b/1-2) "Niçin bunca zamandır söylemediniz ki ulular ayağında hizmete bel bağladık."
nê oturur sen kim fulān hōca kerem êlin açıp fuğara hıdmatına bêlin bağlap turur (82b/5-6)*

(Neden oturuyorsun? Falan hoca cömertlik elini açıp fakirler hizmetine belini bağlamıştır.)

anlar içinde bir tayıfe bar kim dāyim hıdmatka bêl-lerin bağlap tururlar (159a/2-3)

² "Fütüvvet ehli, özel bir törenle aralarına aldıkları kişilere şet adı verilen bir kuşak bağlarlar. Bu kuşağın bağlandığı kişi, fütüvvet ehlinin bir parçası olduğuna ve kendisini bu hizmete adadığına yemin etmiş olur. Böylece bu kuşağı bağlayanlar, birbirlerine güvenmiş olurlar. Zaman içerisinde bele kuşak bağlamak, halk arasında deyimleşerek "bel bağlamak" şeklini almıştır." (Topuz, 2019, s. 163)

(Onlar içinde (öyle) bir topluluk var ki her zaman hizmet için bellerini bağlamışlardır.)

hıdmat kııl-: Hizmet etmek, saygı göstermek, hürmet ve tazimde bulunmak. Eserde “hıdmat kııl-, hıdmatına kél-” ifadeleri günümüzde “hizmet etmek” birleşik eyleminin anlamı olan iş yapma ve çalışmanın dışında bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Eserde pek çok yerde görülen bu biçimler saygı göstermek, huzura gelmek anlamlarında kullanılmakta olup muhatabın büyüklüğü, statüsü karşısında ona bağlılığı veya mecazen o kişinin hizmetçisi konumunda olduğunu gösteren bir anlatımdır.

dağı atasına hıdmat kıılup bu beyt-ni okudu (11a/9-10)

(Ve babasına hürmet ederek bu beyti okudu.)

ay fakîr, cehân sultânı ileyiñ den kéciti; né için turup hıdmat kıılmadıñ (40a/3-5)

(Ey düşkün (kimse); Cihan sultanı önünden geçti, niçin durup tazimde bulunmadın?)

hıdmat yerin öp-: Hizmet yerini öpmek. Statü bakımından büyüklüğüne kanaat getirilen veya değer verilen kişilere karşı bağlılık göstermek için onların huzurunda yer (veya el etek) öpmek.

hıdmat yerin öpüp hasâret 'özrin tilep kiter vaqtın ayttım... (29b/12-13, 30a/1)

(Hizmet yerini öpüp (ve) kusurların özrünü dileyip giderken (şöyle) söyledim)...

hıdmat(in) minnet tut-: Hizmeti, bağlılığı kerem, lütuf saymak.

körklü yüz cehân cānı ferañ kânı durur lâ-cerem şoñ betin ğanimet körüp hıdmatın minnet tutarlar (98a/5-6)

(Güzel yüz, cihan canı (ve) sevinç kaynağıdır. Şüphesiz (güzel yüzlünün) sohbetini ganimet görüp ona hizmet etmeyi lütuf sayarlar.)

hürmet(in) bil-: (Bir şeyin) saygıya ve hürmete layık olduğunun farkında olmak.

halāyık anıñ öze hürmetin bilmeyin kécçerler (147b/8-9)

(Halk onun hürmetini bilmeden geçer.)

i'zâz ve ihsân kör-: Ağrılanmak, saygı ve bağışta bulunulmak.

ol kişi-ler kim mundan i'zâz ve ihsân körüp tururlar idi (35a/11-12)

(O kişiler bundan ağarlama ve lütuf görmüşlerdi.)

i'zâz ve ikrâm kııl-: Saygı göstermek, ululamak, ağrılmak.

bu oğlan ol ğāyet-ke yétti kim bêg-ler i'zâz ve ikrâm kıılur idi-ler (14a/13)

(Bu oğlan, öyle bir mertebeye ulaşmıştı ki beyler (dahi) saygı ve iltifat gösterirdiler.)

'izzet tap-: Değer görmek, ululuk bulmak, şereflemek.

eger mübârek hâñırı tiler bolsa bu yanı kélmege köñlündeki murâdınça 'izzet tapkay (35b10-12)

(Eğer bu tarafa gelmeyi mübarek hatırı dilerse gönlünün istediği gibi değer görecektir.)

mañdüm bol-: Kendisine hizmet edilen olmak, itibar edilmek, efendi olmak.

mañdüm bolur hemîşe fermân tutқан

mañrüm kalur hemîşe 'işyān kütken (37b/3-4)

(Emir tutan/söz dinleyen her zaman efendi olur, isyan eden (de) her zaman (lütüflardan) mahrum kalır.)

közüm üstünde yeriş bar: Göz üstünde yeri olmak. Güncel kullanımda olan “baş üstünde yeri olmak” deyiimiyle eş değerdir.

eyā ‘aklı teñiz sözi güher-bār

otursañ közüm üstünde yeriş bar (29b/2)

(Ey akli deniz (olan), sözü cevher yağıdır, (eğer) oturursan gözüm üstünde yerin var.)

mükerrem ve mu‘azzez tut-: Saygıdeğer ve yüce addetmek.

‘ālim kerek kim faşāhat kuvveti ve belāgat ziyneti bilen kanda kim barsa mükerrem ve mu‘azzez tutkaylar (97b/9-11)

(Âlim, fesahat kuvveti ve belagat süsü ile nereye gitse saygı değer ve yüce tutulacaktır.)

müşerref bol-: Nezaket ilgisi bakımından tanımak ve tanışmış olmak dolayısıyla şeref duymak.

şāhib-cemāl kerek kim anñ hüsni bilen közler münevver dağı köñülle(r) müşerref bolğay (89a/2-3)

(Güzel yüzlü olmak gerek ki onun güzelliği ile gözler nurlanacak ve gönüller (onu görmekle ve tanımakla) şeref duyacak.)

müşerref kııl-: Şerefliendirmek, onurlandırmak.

türkige kaytıp ‘acemden bu kitāb

ma‘rifet-ke açtı sekkiz türlü bāb

tēgme bir cānğa müferrih bolmağa

tēgme hātırını müşerref kıılmağa (6b/5-6)

(Bu kitap, her bir cana ferahlık vermek (ve) her gönlü şerefliendirmek için Farsçadan Türkçeye çevrilerek irfana sekiz çeşit kapı açtı.)

şeref tap-: Şeref bulmak, şereflemek.

taptı erdem-li kişi anda şeref

ay niçe erdem-siz ér boldı telef (140a/4)

(Erdemli kişi orada şeref buldu, nice erdemsiz kişi (ise) telef oldu.)

ulu bol-: Saygı kazanmak, yücelmek, yüksek mertebe kazanmak.

kiçi-lik-de edeb öğrenmegen ér

ulu bolsa bil andan hayr kēlmes (140b/13)

(Küçüklükte edep öğrenmeyen kişi, yüksek mertebe kazansa (da) bil (ki) ondan hayır gelmez.)

yokarı kēçür-: İtibar kazandırmak, ululuk addetmek, yüceltmek.

erdem iyesi kanda barsa altun bērürler dağı yokarı kēçürürler (139b/11-12)

(Erdem sahibi nereye gitse altın verirler ve (onu) yüceltirler.)

Alt katmandan birisi üst katmandaki bir kişiden rica veya istekte bulunacağı zaman birtakım özel eylemler kullanır. Bu eylemlerin kullanımında saygı ve nezaket amacının yanı sıra talebinin geri çevrilmemesi, isteğinin yerine getirilmesi amacı da vardır (Yaylagül, 2005, s. 156). Bu durum muhatabın kendi rızası olmadan bir şeye zorlanması, bir iddianın dikte edilmesi, özerklik ve saygı ihtiyacının korunması amacıyla kişinin olumsuz yüzünün korunması ile açıklanabilir. Eserde bu duruma dair örnekler şu şekildedir:

'arz ét-: Saygı ile anlatmak, bildirmek.

bir kün bu oğlan atası hıdmatına kélip şikâyet éli bilen nāmūs yaqasın yırttı dağ ı hâlini 'arz étti (140a/9-10)

(Birgün bu oğlan babasının hizmetine (huzuruna) gelerek şikâyet eli ile namus yakasını yırttı (şikâyet ile haddini aştı) ve hâlini arz etti.)

şefâ'at kıl-: Bir suçun bağışlanması veya bir dileğin yerine getirilmesi için aracı olmak.

bisât iyesi şefâ'at kılıp ayttı (56b/11-12)

yarlığa-: Bağışla, affet.

kıl nazar seyf-i sarâyî yarlığa³

'afv étip yazuklarını yarlığa (178b/5-6)

(Allah'ım) fakir Seyf-i Sarâyî'ye nazar kıl (ve) günahlarını bağışlayarak affet.)

Benzer şekilde üst katmandaki kişiden alt katmandaki kişilere yönelik emir, istek ve talepler de birtakım özel yapılarla ifade edilir. Bu durumda Brown ve Lewinson tarafından yüz tehdit eden durumların önlenmesine yönelik olarak geliştirdiği “doğrudan edim” stratejisi görülmektedir. Doğrudan edim ise lafı dolandırmadan muhataba aktarma stratejisidir. Dinleyicinin yüzünün tehdit edilmeyeceği veya konuşucunun bu durumu umursamadığı durumlarda doğrudan emir içerikli ifadeler seçilebilir. Bu durum genellikle toplumsal güç rolündeki kişilerin (anne-baba ve çocuk, ast-üst ilişkisi gibi hiyerarşik yapılar) statüsüne göre değişir. Bu durumlarda doğrudan edim gerçekleşebilir (Turan, 2019, s. 155).

buyur-: Buyurmak, emretmek. *Buyur-* eylemi doğrudan edim stratejisi bakımından üst katmandaki kişilerin alt katmandaki kişilere yönelik taleplerinde, söylem biçimlerinde hiyerarşik yapı ile birlikte saygı ve nezaketin vurgulanmasını anlatan bir kullanım biçimidir. Eserde sıklıkla görülen bu ifade biçimi, emirler, istekler ve toplumda saygın addedilen kişilerin çeşitli konulardaki anlatımları (nasihat, rivayet...gibi) üzerinden aktarılmaktadır.

hikâyet: bir fakırğa zarüret hâleti vâkı' boldı, teñri évinden bir bisât oğurladı. hâkim buyurdı kim élin késkey-ler. bisât iyesi şefâ'at kılıp ayttı: men hâlâl éttim. kâzî ayttı: seniñ şefâ'atıñ bilen şer' hâddin terk étse bolmas. ayttı: yağşı buyurtuñız... (56b/9-13)

(Hikâye: Bir fakir için ihtiyaç hâli ortaya çıktı ve ibadethaneden bir örtü/kilim çaldı. Vali, (o kişinin) elini kesmelerini emretti. Çaldığı eşyanın sahibi merhamet ederek (hakkını) helal ettiğini söyleyince kadı bu duruma cevaben, “Senin bağışlaman ile şeriat hukukunu terk etmesi kabul edilemez.” dedi. (Eşya sahibi): “Doğru söylediniz...”)

melik buyurdı kim mecnûn-nı alıp keliñ barıp kêtürdi-ler (125b/10-11)

(Melik; ‘Mecnun’u alıp gelin.’ diye emretti, gidip getirdiler.)

buyruk(uy) bol-: Emredilmek, buyurulmak; izni olmak.

buyrukuy bolsa men anı sâkin kılayım (17b/5)

(Emrin olursa ben onu sakinleştireyim.)

fermân kıl-: Emretmek, buyurmak.

dağ ı ilk yaz bulutunñ dâyesine fermân kıldı çiçek kızlarını yer bêşikinde beslegey (3a/12-13)

(İlk yaz bulutunun dadısına emretti, çiçek kızlarını yer beşiğinde besleyecek.)

³ “Yoksul, fakir” anlamında: *yarlığ* “İsim” + a “Datif eki” (Ünlü, 2012, s. 666)

Övmek, methetmek “bir kişinin veya bir şeyin iyi, güzel ve üstün taraflarını dile getirerek o kişi veya şeye bir değer atfetmek” ilgisine bağlı olarak genel olarak nezaket ve saygı kavramları arasında yer almaktadır. “Evensel gramerde, özürler, teşekkürler, iltifatlar, ilânlar, davetler, kabuller, (dolaylı) talepler, takdimler, sorulara cevaplar, anlaşma; yine bunun tam tersi hoşnutsuzluk, saldırganlık vb. durumlarla ilgili konular nezaket genel başlığı altında işlenilmiş ve işlenmektedir.” (Ayrıır, 2020, s. 152) Leech’in dilde kibarlık ilkesi ve olumlu nezaket stratejisinde de övgü kavramı bir nezaket stratejisi ve biçimi olarak ele alınır. Övmek, methetmek eylemlerinin kavram alanına ilişkin yapılar şu şekildedir:

hamd oku- Allah’ın yüceliğine, sonsuz lütfuna ve ihsanına minnet ve teşekkür bildirmek. Allah’a olan şükür ve minneti dile getirmek.

*hamd okup bülbül seher vaktında hoş
aldı men-den şabr u tākāt ‘akl u hūş (64a/5-6)*
(Bülbül seher vaktinde zevk veren sesiyle Allah’a hamd ederek benden sabrı, takati, akli ve şuuru aldı.)
*anñ hamdin okup bu cümle eşya
kılurlar rahmetin dāyım temennā (65a/3-4)*
(Bütün bu yaratılmışlar onun ‘Allah’ın’ şükürünü dile getirerek daima rahmetini arzu ederler.)

medh kııl- Methetmek, övmek.

melik için bir kaşide medh kıılıp turur-men (42b/2-3)
(Melik için bir kaside (yazıp) methettim.)

medh okı- Methini dile getirmek, (bir şeyden) övgüyle bahsetmek.

*bir şā’ir oğrı-lar bēgine kēlip medh okudı ise buyurdu kim tonun soyunı dağı bu kēntden
sürün (219a/3-5)*
(Bir şair hırsızlar beyine gelerek övgüsünü dile getirdiyse de (hırsızlar beyi) ‘elbisesini çıkarın ve (onu) bu köyden kovun!’ diye buyurdu.)

medhine mağrur bol- (Birisin) övgüsüne gururlanmak.

*düşmen alına aldanmağıl dağı meddāh medhine mağrūr bolmağıl kim ol al tuzağın kırup-
turur (165b/11-12)*
(Düşman hilesine aldanma ve (çok) öven kimsenin övgüsüne gururlanma ki o hile tuzağını kurmaktadır.)

ög- Methetmek, övmek.

*saḥī-ni yād étip dāyım ögerler
baḥīl atın eşitkēnde sökerler (94a/9-10)*
(Cömert kimseyi her zaman anarak överler, cimri kimsenin adını işittiklerinde söverler.)

senā kııl- Övmek, methetmek.

ay baylarğa senā kıılığan dağı fakīrlarğa cefānı revā körgen...(158a/1-2)
(Ey zenginlere övgüde bulunan ve fakirlere cefayı reva gören...)

taḥsīn kııl- Beğenmek, övmek, güzel bulup takdir etmek.

düşmen bile şulḥ éterge könlün bolsa ol sökse kafāda kııl yüzine taḥsīn (35b/2-3)
(Düşman ile barışmaya gönlün varsa o arkanda sövse (bile) sen yüzüne öv.)

taḥsîn oku-: Övmek, methetmek, takdir etmek, beğenmek.

ḥüsnine tanuḳ-luḳ bêrip taḥsîn okudı-lar (121a/1)
(Güzelliğine şahitlik edip övgüde bulundular.)

Eserde pek çok yerde geçen “ay, eya ve éy” seslenmeleriyle birlikte muhatabın övgüsü yapılmıştır. Verici ve alıcı arasındaki sağlıklı iletişimin temini için iletişimin başlangıcında muhatapların ilişki boyutuna, verilmek istenen mesajın içeriğine göre farklı yapı ve anlamlarda seslenme veya seslenme grupları kullanılır (Alyılmaz, 2015, s. 36). “Türkçedeki seslenmelerin nezaket unsurunu içinde barındırıyor olması kültürde büyük önem taşımaktadır. Nezaket anlamı çeşitli yöntemler aracılığıyla seslenmelere eklenilmektedir.” (Kaplanıran, 2017, s. 243) Türkçede nezaket anlamı genellikle seslenmelerle, ara söz ve ara cümle, özne-yüklem uygunluğu yoluyla oluşturulur (İmamova, 2010, s. 1). Eserde seslenme kelimeleri ve kelime grupları çoğunlukla övgü içeren, güzel benzetmelerle ve ululamalarla ifade edilmiştir. Bunlardan bazı örnekler şu şekildedir:

ay cān yügürür cümle seniḡ nef iḡ için emr tutup (3b/13)
(Ey kardeş/dost her şey senin faydan için emre itaat edip çalışır, hareket eder.)

ay cehān sultānı men bu év nî meti bilen beslenip turur men (131a/11-12)
(Ey cihan sultanı, ben bu ev nimeti ile geçimimi sağlamaktayım.)

ay cemāli münîr şems meḡiz
tilesen bolmaḡa hemîşe ‘azîz... (167b/11)
(Ey cemali nur, benzi güneş (gibi olan kişi), her zaman değerli olmayı dilersem...)

men kerek ölgey idim éy gül-beden senden burun
tâ közüm sen-siz cehān-nı körmegey idi bu kün (125a/5-6)
(Ey gül bedenli (sevgili), ben senden önce ölmeliydim. Gözüm şimdi bu cihanı sensiz görmeyecekti.)

éy ‘ilm-i nücum içinde dīnār
dēdīḡ ki ḡamel ṭabî atı bar
çün evç-i felek-de-ḡin bilürsen
ték bilmediḡ öz év vüḡde kim bar (110b/9-10)
(Ey nücum ilmi içinde dinar (altın gibi kıymetli), (kuzu) koç burcu var dedin ve göklerin doruḡundakini de bilirsin, yalnız kendi evinde kim vardır bilmedin.)

ay fakîr-i mübārek maḡa bir ḡayr-lı du‘ā kılgıl (20a/5)
(Ey mübarek fakir, bana bir hayırlı dua et.)

bir kişi ayttı evā rūşen zanîr
köḡlek ıysından mısırda aḡladın
bilmediḡ ken‘ān kuyusunda eṣn (53b/8-11)
(Bir kişi söyledi (ki): Ey aydın gönüllü, gömleḡin kokusundan Mısır’da (olduḡunu) anladın (ancak) Kenan Kuyusu’nda esir olduḡunu bilmedin.)

soldı kızıl gül yaḡaḡın év şanem (118b/1)
(Ey put (sevgili)! Kızıl gül yanaḡın soldu.)

ehl-i mekân ayttı: ay yār-ı ‘azîz bir sâ at tevakkuf kılgıl kim évde yahni bişe durur. (74a/8-9)
(Mekânda olanlar, ‘Ey aziz dost; bir saat bekle, evde yahni pişmektedir.)

ay cehān-ı ‘ilm ü üstād-ı hüner
ma‘rifet-niḡ menba‘ı şāḡib-nazar

gül tilese hâtırın tolı tabağ

bu gülistānımdan okı bir varak (6a/12-13)

(Ey ilim dünyası ve hüner ustası, marifetin kaynağı gün görmüş/ tecrübeli, gönlün tabak dolusu gül dilerse bu gülistanımdan bir varak oku.)

ay melek-süret melik nusrat-‘inān

cūd içinde hâtim-i t̄āyy-i zamān (7a/6)

(Ey melek görünüşlü, zafer dizgini melik, cömertlik içinde zamanın Hatem-i Tayy'ı.)

ay sözi tatlı yüzi kutlı özi kâmil (44b/1)

(Ey sözü tatlı, yüzü kutlu, özü olgun.)

éy zarîf-i cehān yegāne yiğit

‘alem ü perde-niñ kelāmın işit! (77a/9)

(Ey dünya zarifi, biricik yiğit; alem ve perdenin kelimini işit.)

susamış érnin ağzında cevahir

şadef birlen sevā-dür éy ‘azîz ér

anñ kim azuķı yok-tur kögermiş

ķurı étmek tapup sükker bigin yer (89b/7-11)

(Ey aziz kişi! Susamış kişinin ağzında mücevher, sedef ile aynıdır. Onun ki) azığı yoktur, küflenmiş kuru ekme bulunca şeker gibi yer.)

ay bülbül-i gülşen-i ma‘ānî

sözün işitip köñül bolur şād (177b/7)

(Ey manalar gülşenin bülbülü! Gönül, sözünü işitince mutlu olur.)

Özür dilemek, af dilemek kavramları nezaket stratejileri içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak bu durum, genel olarak nezaket stratejilerinde olumlu yüzün tehdit edilmesi yönünden ele alınarak nezaketi bir bakıma zedeleyen unsur olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte olumsuz nezaket stratejisinde resmiyet ve mesafe kavramlarına bağlı olarak imalı dil kullanımı ve olabildiğince saygılı hitap ifadeleri kullanma gerekliliği bakımından söze özür dileyerek başlama, olabilecek bir nezaketsiz görünme durumuna karşı bir tedbir aracı olarak kullanılır.

‘özr ét-: Özür dilemek, affını istemek.

ger kılsa hîṭāb ķahrın ol maḥşerde

‘özr étmege anda enbiyā ne imkân (175b/5-6)

(Eğer o (kimse) mahşerde gazabıyla konuşsa orada nebilerden özür dilemek için ne imkân (bulacak).

‘özr tile-: Özür dilemek.

ḥîf at keydürüp köp niṣmet bağışlap ‘özrin tiledi (36b/5)

(Kaftan giydirip çok nimet bağışlayarak özrünü diledi.)

“Kız isteme, düğün, sünnet, bayram gibi belirli günlerde bir nezaket göstergesi olarak sunulan hediye kavramı eski Türklerden bugüne gelmiştir.” (Kılıç ve Yaprakgöl 2018, s. 49). Hediyeleşme, Türklerde ilk dönemlerde Tanrı’dan korunma ve yardım isteği, siyasi amaçlara yönelik bir dostluk göstergesi ve devletler arası ilişkinin devamı, sadakat gösterme ve tanışma (Şahbaz, 2018, s. 152-153) gibi nedenlere bağlı bir kavramdır. Günümüzde ise saygı, sevgi, dostluk gibi kavramlara özenin bir göstergesi olarak ziyaret edilen herhangi bir yere ufak da olsa bir hediye ile gidilmesi yazılı olmayan bir toplum kuralı hâline gelmiştir (Sakarya, 2021, s. 1565). Tüm bu yönleriyle hediyeleşme

kavramları, iletişim hâlinde olan kişiler arasında nezaketi ortaya koyan, pekiştiren bir değer verme ve değer görme sembolü olması bakımından önem arz eder.

hediyeye keltür/ketür-: Hediye getirmek, armağan sunmak.

nazm êtip körkli du'âlar zâ tıñ a

tañ hediyye keltürüp-men atıñ a (7a/11)

(Zatına güzel dualar tertip edip, onun için (adına) sürpriz hediye getirdim.)

hâtırımında bar idi kim kaçan gül ağaçlarına yêtsem bir etek gül yârânlarığa hediyye

ketürgey-men (7b/10-12)

(Ne vakit, gül ağaçlarına gidersem dostlara bir etek gül hediye getirmek aklımdaydı.)

İnsanların yaşadıkları toplum içinde saygıdeğer görülme, sosyal kabul ve toplum içerisinde kendine bir aitlik bağı oluşturması bakımından yardımlaşma, cömert davranma ve çevresindekilere karşı iyilikle muamele etme gibi kavramlar önemli bir yer tutar. “Nezaket kavramının içinde her zaman başkalarını da düşünerek hareket etmek, başkalarına iyilik edebilmek için gayret göstermek ve bunu samimiyetle yapmak duyguları gizlidir.” (Demirkaya, 2012, s. 15). Olumlu yüzün bireyin toplumda kabul görme ve saygın bir yer edinme isteğine karşılık gelen bir durum olması münasebetiyle de bu tür eylemlerin yüzün korunmasına yönelik olduğu fikri, bu anlamda dolaylı bir şekilde izlenebilmektedir. Türklerde Göktürklerle başlayan sosyal devlet anlayışının temelinde de bu durumun olduğu gözlemlenmektedir. Nezaket stratejileri bakımından değerlendirildiğinde, burada da devletin olumlu yüzünün halka karşı korunmasına dair bir eğilim vardır. Devamında Uygurlar döneminde bu durum devam ederek benimsemiş oldukları çeşitli inançlar (Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık, daha sonraki dönemlerde İslam gibi.) üzerinden iyilikte bulunmak, sadaka vermek, cömert davranmak ve insanlara hoşgörülü bir yaklaşım sergilemek toplumsal birliği ve kişiler arasındaki iletişimi sürdürmenin önemli unsurları olarak görülmüştür. Ayrıca bu tür davranışların insanın değerini yücelteceğine dair söylemler azımsanmayacak ölçüde yazılı metinlerde çoğunlukla bir nasihat biçimi şeklinde yer alır. Karahanlılarla birlikte devam ederek gelişen bu anlayış İslami kültür anlayışıyla da beslenerek bu yaklaşımları değer verilmesi gereken unsurlar olarak kabul etmiş ve bu yaklaşımları sergileyen insanları toplum içerisinde saygın bir yerde konumlandırmıştır. Örneğin “Kutadgu Bilig’de insanı saygınlıktan değerler olarak; akıl, bilgi, cömertlik, dürüstlük, yumuşak huy, güler yüz ve tatlı dil yüceltilirken; acelecilik, gevezelik, yalancılık, cimrilik, hiddet ve inatçılık ise itibar düşürücü şeyler olarak gösterilip aşağılanmıştır.” (Alan, 2021, s. 52) Gülistân Tercümesi’nde geçen “hâkîkat dostuñ yârîñ-dur ol kim, qolun tutsa ayaqdan tüşkeninde (27a/2-3)” cümlesi, yardımlaşmanın dostluğu pekiştirdiğine dair güzel bir örnektir. Bu bakımdan yardım etmek dostluğa biçilen değer göstergesine dair bir nezaket söylemi olarak kabul edilebilir. “Nezaketin amacı, iletişim hâlindeyken bütün tarafları rahat ettirmektir.” (Keser, 2018, s. 128) Yardım etmek, cömertlik ve iyi davranma kavramları bu bakımdan birbirini tamamlayan öğelerdir. İncelemiş olduğumuz eserdeki bu tür biçimler, yardımcı eylemlerle ve esas eylemlerle kurulmuş olan yapılardan meydana gelmekle birlikte “elin tut-, qol(uñ) tut-, yumşaq bol-” ifadeleri gerçek anlamlarından kopmaları ilgisiyle deyim özelliği göstermektedir.

eygünlük êt-/ kııl-: İyilik etmek.

êl yêterde eygünlük kııl ay fulân

kim atıñ qalgay cehânda cā vidān (30b/9-10)

(Ey falan (kişi) elden geldiği kadar iyilik et, böylece adın dünyada ebedi kalacaktır.)

élin tut-: Yardım etmek.

ger sa'ûdet yana élin tutsa

bolur ol mu' teber emîr-i kebir (28a/1)

(Eğer talih yine elini tutarsa (sana yardım ederse) o kutlu emir/nasip yerine gelir.)

kol(u) tut-: Yardım etmek.

hâkîkat dostuñ yâriñ-dur ol kim

kolun tutsa ayakdan tüşkeninde (27a/2-3)

(Elden ayaktan düştüğünde (kim) elinden tutup sana yardım ederse hakiki dostun odur.)

luţf körgüz-: İyi muamelede bulunmak, yumuşaklık göstermek.

vakt-sız luţf körgüzmek heybet kiterür (164a/10-11)

(Vakitsiz yumuşaklık göstermek heybeti giderir.)

meded bér-: Yardım etmek.

têgme bir nefes kim iner hayûtkâ meded bérür (2b/5-6)

(Alınan her bir nefes, hayata yardımcı olur.)

talatţuf kıl-: Nazikane muamele göstermek, iltifat etmek.

tañ dası melik şeyh-ni körmeye keldi ise şeyh turup melik-ni kuçup köp talatţuf-lar kıldı. (106a/10-11)

(Ertesi gün melik şeyhi görmeye geldiğinde, şeyh ayağı kalkıp meliği kucaklayarak çok iltifatlar etti.)

yâri kıl-: Yardım etmek.

bu mübârek meclis-de sa'ûdet yarı kıldı (61a/13 , 61b/1)

(Bu mübarek mecliste talih yardımcı oldu.)

bir niçe yigit-ler dağı maña yarı kılsun-lar (102a/10-11)

(Birkaç genç de bana yardım etsinler.)

yumşak bol-: Yumuşak olmak, nazik ve hoş davranmak.

ol kadar kattı-lık itmegil kim senden toyğay-lar ol kadar yumşak bolmağıl kim seni ayak altında koyğay-lar (164a/11-13)

(Çok sertlik etme ki senden bıkarlar (ve) çok yumuşak olma ki seni ayak altına alırlar/ dikkate almazlar.)

Türk kültüründe misafir ağırlama önemli bir saygı ve nezaket unsuru olarak hukukuna riayet edilmesi gereken bir gelenektir. Misafiri saygı ve hoşgörü ile ağırlamak, yiyecek, içecek ve barınma ihtiyacını temin etmek, ev sahibi için hem inanç hem de örf ve âdetlerin gerektirdiği önemli bir görevdir. Bu konu Türklerin önemli eserlerinde de yer almış, misafire yönelik davranış biçimleri ve ağırlama şekilleri üzerine birçok öğütler verilmiştir. Kutadgu Bilig’de misafir olma ve misafir ağırlama adabına yönelik konulara geniş bir şekilde yer verilmiştir. Örneğin: “Usa edgü itgil sen aş suv arıg, todup kopsu barsu keligli arıg (4648.)” beyitlerinde misafirin elden geldiğince temiz hazırlanmış yiyecekler hazırlanıp sofradan tok bir şekilde kalkması öğütlenir. Dede Korkut’ ta, “Ozan [eydür]: Évün çayağı oldur ki: Yazıdan yabandan éve bir [udlu] konuğ gelse er âdam évde ol[ma]sa ol anı yédürür içürür, ağırlar, ‘azizler, gönderür. Ol ‘Âyişe şoyıdur. Hânım! Anuñ bebekleri bitsün,

ocağınca buncılayın 'avrat gelsün!' (Kaçalın, 2017, s. 33) anlatımıyla misafirin saygı ile ağırlanıp onun yeme, içme gibi ihtiyaçlarını karşılamanın değeri vurgulanmıştır. Yine Dede Korkut metninde geçen "Konuğı gelmeyen kara evler yıkılsa yeg" (Kaçalın, 2017, s. 30) sözü de Türk kültüründe misafir ağırlamaya verilen değerlerin bir göstergesi olarak kayıtlara geçmiştir. Türk kültüründe bir kişiyi veya bir yeri ziyaret etmenin hem saygı hem de nezaket yönünden değer addedilen yönleri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ziyaret etmenin de kendine özgü adabımuâşeret kuralları gerek gelenekler gerek dinî inanç bakımından toplum tarafından kabul edilmiş saygı ve nezakete dahil olan kurallardır. Kutadgu Bilig'de, "*Sañ a teñ tuşuñ birle iltiş barış, qatılığıl qarılığıl alış hem biriş (4305.)*" beyti eserde konuyla ilgili olan beyitlerden birisi olup akraba ve yakınlarla ziyaretin sürdürülmesine yönelik bir tavsiye şeklindedir. Aynı şekilde İslâm kültüründe de ayet ve hadislerde misafir ağırlamanın, akraba, eş-dost ziyaretinin öneminden bahseden örneklerle sıklıkla rastlanır. Bütün bunlar "yüz temelli nezaket stratejisi"ne göre değerlendirildiğinde, kişinin toplum içerisindeki sosyal kabulü, sosyal ilişkilerdeki yeri ve yer edinme isteği bağlamında olumlu yüzü korumaya yöneliktir.

konak bol- Misafir olmak, konuk olmak.

bir zâhid bir sultânğa konak boldı (52a/13)

(Bir zahit bir sultana misafir oldu.)

konuqla- Misafir etmek, ağırlamak, konuk etmek.

bir kün kırk teve kurbân étip 'arab bêg-lerin konuqladım (88a/3)

(Birgün kırk deve kurban ederek Arap beylerini ağırladım.)

ziyâret kııl- Ziyaret etmek.

örtügli ol eyyâm-da bir niçe muvâfik yârânlar bilen hicâz safarın étip mekke-ni ziyâret kıılıp kêlgenimde...(27b/3-5)

(Bir vakit birkaç dostum ile Hicaz seferinde Mekke'yi ziyaret edip geldiğimde...)

ol karşı-ğı vâdî içinde bir mübârek hurmâ ağacı bar halâyık barıp ziyâret kıılıp hâcet tilerler (135a/4-5)

(O karşı vadi içinde bir hurma ağacı vardır, halk gidip (onu) ziyaret edip, dilekte bulunurlar.)

Hasta ziyareti ve ölüm sebebiyle taziyede bulunma gibi durumlar da nezaket ilgisi olarak ziyaret etmek başlığı altında değerlendirilmektedir.

ta'ziyet kııl- Baş sağlığı dileme, taziye etme.

ay yâr ta'ziyetim kıılığıl kim tehniyet yeri degül durur (66a/4-5)

(Ey yâr, baş sağlığımı dile ki kutlama yeri değildir.)

Her toplumun kendine has selamlama, selamlaşma ve uğurlama biçimleri genel manada kendi yaşayışları, inançları ve kültür aktarımları gibi çeşitli nedenlerden etkilenerek oluşmuştur. Ahmet Keskin Türk kültüründe selamlaşmayı üç başlık altında değerlendirmiştir: 1. Selamlaşma sürecini başlatmaya yönelik. 2. Karşılıklı hâl ve hatır sorulmaya yönelik. 3. Vedalaşma. İletişimin başlaması ve sonlandırılması bu üç süreç şeklinde ilerlediğinden vedalaşmayı da selamlaşmanın bir parçası olarak parça-bütün ilişkisiyle değerlendirmiştir (2017, s. 127). "Selam" sözcüğü dilimize Arapçadan girmiş bir kelime olup "Bir kimseyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine söz ve işaretle bir nezaket gösterisi yapma, esenleme, merhaba" demektir (Akalin vd., 2011, s. 2060). Selamlaşma bu yönüyle iletişimde

muhabatın saygı ihtiyacına yönelik tehditlerden korunma isteğini gerçekleştirme amacına hizmet ettiği için kişinin olumsuz yüzünü korumaya yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Selamlaşma iletişimde hem nezaket hem de saygı kavramlarını içeren bir olgudur.

selām kııl-: Selam vermek.

sultān ṭabī atından ḥazer kıılmak kerek vaqt bolur kim selām kıılsaḡ melūl bolur vaqt kilür kim sökseḡ ḥıl at ve nı met baḡ ıḡlar (24a/12-13 , 24b/1)
(Sultan mizacından sakınmak gerekir, bazen selam versen mahzun olur bazen de sövsen kaftan (giysi) ve nimet baḡ ıḡlar.)

yér öp-: Saygı gereği eğilerek selamlamak, başını yere koymak, yer öpmek.

oḡlan kèlip atası ḥıdmatıḡa yér öpti (11b/8)
(Oḡlan, babasının huzuruna gelip yer öptü.)
vezirlerden biri ileri kèlip sultānıḡa yér öpüp ayttı... (13a/1-2)
(Vezirlerden biri ileri çıkıp sultan için yer öperek (şöyle) söyledi...)

yüz köz öpüş-: Sarılmak ve öpmek eylemiyle gerçekleşen selamlaşma.

daḡ ı yüz köz öpüşüp vidā' éttim (123b/13)
(Ve yüz göz öperek vedalaştık.)

İnsanın sosyal bir varlık olması onu içinde bulunduğu toplumun şartlarına göre davranmasına yol açar ve bu açıdan davranışları toplum tarafından şekillenir. Toplum içerisinde sosyal kabul görmeyen davranışların olumsuz bir tepkiye yol açacağını bildiği için toplumsal normlar ve değerlerle çatışmak yerine onlara uyum sağlama gereği duyar. Bu davranış itaat, benimseme veya özdeşleşme şeklinde oluşabilir (Demirkaya, 2012, s. 6). Brown ve Levinson'un ortaya attığı nezaket stratejisinde kişilerde olumlu yüzün saygı ihtiyacı, toplumsal kabul ve ait olma isteği kavramlarına yönelik, bireylerin toplum içerisindeki olumlu yüzlerini koruma eğilimleri beraberinde itaat etme kavramını da bir nezaket olgusu olarak içinde barındırır. Nezaket kendi yüzünü korumanın yanı sıra diğer kişilerin yüzlerinin farkında olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle nezaket, saygıyı ve saygıdan kaynaklanan itaati gösteren sosyal mesafe durumunda da gerçekleşmektedir. Bu durumun karşısı olan sosyal yakınlık ise arkadaşlık, dostluk ve dayanışma ifade eder (Keser, 2018, s. 129).

baş eğ-: Baş eğmek, itaat etmek.

özlerini özgelerden artuḡ körerler daḡ ı ol baş-ları yoḡ kim kişi-ge baş eğgey-ler (155b/1-2)
(Kendilerini diğerlerinden üstün görürler ve (onların) itaat edecekleri (bir) başları yoktur.)

fermān tut-: Emre itaat etmek.

maḡdūm bolur hemīşe fermān tutḡan
maḡrūm ḡalur hemīşe 'ıḡyān kütken (37b/3-4)
(Emir tutan/ dinleyen her zaman efendi olur, isyan eden (de) her zaman (lütuflardan) mahrum kalır.)

fermānḡa köz tikip ḡulak ḡoy-: Kendisinden istenen bir şeyi dikkatle takip etmek, bu isteğe kulak vermek, dikkatlice dinlemek.

'arab melik-lerinden bir melik dıvān müte'alliklerine buyurdu kim fulān ḡul-nıḡ mersūmın yaḡşı iḡtiyāt bilen yazsun-lar kim ḡıdmatḡa mülāzim daḡ ı fermānḡa köz tikip ḡulak ḡoyup turur
(37a/3-7)

(Arap meliklerinden bir melik, divan mensuplarına buyurdu ki falan falan kulun maaşını temkinli bir şekilde yazsınlar ki hizmete lazımdır, (o) emredilene dikkatle kulak vermiştir.)

muñi bol-: İtaat etmek, kanaat getirmek.

ol yér-niñ leşkeri ve ra'ıyyeti cümlesi muñi boldılar (18b/13, 19a/1)

(Oranın askeri/ordusu ve halkının tamamı itaat ettiler.)

2.1. Saygı ve Nezaketi İfade Eden Şahıs ve İyelik Eki Kullanımları

2.1.1. Birinci Tekil Şahıs İyelik Ekinin Kullanımında Saygı ve Nezaket İlgisi

İyelik eklerinin kalıplaşma olayları ile ilgili olarak “Ünvan ve hitap olarak kullanılan 1. şahıs iyelik eki almış bazı kelimelerdeki bahis konusu ekler, artık kendilerinin o kelimeler içindeki ilk görevlerini kaybetmiş olup, sevgi ve hitap ayrımları sağlayacak şekilde kaynaşmaya uğramış görünüyor.” ifadesinde birinci şahıs iyelik eklerinin saygı anlamındaki işlevini de eklerin kalıplaşma olayı içerisinde değerlendirilmiştir (Korkmaz, 2018, s. 39; Ağca, 2020, s. 116). Birinci şahıs iyelik ekinin sadece hitap unsuru olarak kullanılmadığı, kelimeye saygı, sevgi, nezaket anlamı kattığı ve sahiplenme ilgisi bakımından da saygınlık ifadesi taşıdığı gözlenmektedir (Ersoy, 2015, s. 56; Ağca, 2020, s. 116). Gülistan Tercümesi'nde 1. Şahıs iyelik eklerinin hitap unsurlarında, saygı ve sevgiyi sahiplik ilgisiyle pekiştirme görevi üstlendiği görülmektedir.

atası ayttı *ay oğlum* bu hayâl-i muhâl-nı dimâğın dan kitergil (96b/8)

(Babası, 'Ey oğlum bu imkânsız hayali aklından gider.' dedi.)

bir hâkîm oğlanlarına naşîhat birür idi kim *ay oğlan-larım* erdem öğreniñ (139b/3-4)

(Bir hikmet sahibi oğullarına, 'Ey oğullarım, erdem öğrenin.' diye nasihat verir idi.)

müferrih şîve-li *nâzûk dilârâm*

kıla bilmes idi ansız dil ârâm (70a/10-11)

(İç açan işveli, nazik sevgilim! Onsuz gönül rahat edemezdi.)

2.1.2. İkinci Tekil Şahıs İyelik Eki ve İkinci Tekil Şahıs Eklerinin Kullanımında Saygı ve Nezaket İlgisi

*Gülistan Tercümesi'*ndeki saygı ve nezaket ifadesi olarak kullanılan yapılarda, sen/siz zamirlerinin ve iyelik ekli yapıların ayrımı genel olarak düzenli değildir. Halktan, sıradan bir kişi meliğe veya üst katmandan herhangi birine hitap ederken genellikle “sen” dilini kullanır. Yani ikinci tekil şahıs iyelik ve kişi eklerinde çokluk kullanımı büyük ölçüde gözetilmez. Ancak metinde yer alan birkaç cümlede çokluk eki ile saygı ve nezaketi anlatan biçimlere rastlanmaktadır. Bu anlatımlar sadece toplumda din âlimi olarak görülen kişiler için kullanılmış olsa da bu genel bir durum arz etmemekte, bu kişilere karşı da “sen dili” kullanımı sıklıkla görülmektedir. Bu yapıların saygı ve nezaket ilgisini Grønbech, “Sadece saygı duyulan birine hitap ederken değil, saygı duyulan birinden söz ederken de derin saygının ifadesi olarak çokluk kullanılır.” (Grønbech, 1995, s. 69) şeklinde açıklamıştır. Bu durumun eserde dinî statüye sahip kişilerde kullanılması, toplumun bu kişilere karşı kutsiyet atfettiğini göstermektedir.

...ol 'âlim-lerniñ ulusı 'arüz 'ilminden bir müşkil beyt-niñ taqñı'n suvâl etti fî'l-hâl cevâbın
işitip ayttı ay edîb-i ğarîb saña bir muvâfîk naşîhatım bar qabûl kılsañ hayr bolğay ayttım
buy(u)ruñ (5b/7-11)

(O âlimlerin büyüğü aruzla yazılmış bir beytin taktisini sordu. Derhal cevabını

işitip söyledi: 'Ey garip edip sana yaraşır bir öğüdü var, kabul edersen hayır(lı) olacak.' Dedim (ki) 'Buyrun.)

şeyh sa'di aytur damışk cāmi'i içinde faḳīh-lar bilen baḫş kılur idim bir yigit kēlip ayttı arañızda 'acem tilin bilür kişi bar mı maña işāret kıldılar ayttım ḫayr mı ayttı ḫatımızda yüz yaşar kişi bar nez' ḫāletinde turur 'acem tili bilen sözler biz bilmes-biz kerem kılip *kēlseñiz* ol vaşiyet kılgay dağı *sizge* ḫayr bolğay^(132a/6-13) (Şeyh Sadi anlatır: Şam şehri camisi içinde fakihlerle sohbet eder idim. Bir genç gelip 'Aranızda Fars dilini bilen kişi var mı?' (diye) sordu. Beni gösterdiler. Ben (de) 'Hayır mı?' (diye) sordum. Söyledi (ki) 'Yanımızda yüz yaşında bir kişi var, can vermek üzeredir. Fars diliyle konuşur, biz (Farsça) bilmeyiz. Kerem edip gelseniz o vasiyet edecek ve sizin için (de) hayır/sevap olacak.)

Şām zāhidlerinden bir zāhid ēr tağ etekinde orman içinde ağaç yaprakların yēp yıllar 'ibādet kılar idi ol ḫaraf-nıñ melik-lerinden bir melik anı ziyāret kıлмаğa kēlip ayttı eger maşlahat **körseñiz sizin** için şehirde bir yahşı 'imāret kılayım eyle kim 'ibādet ferāğati mundan yahşı-raḫ müyesser bolğay dağı özgeler *sizin bereketiniz*-den müstefid bolup şāliḫ 'amel-leriñiz-ge uyğay-lar zāhid ḫabūl kılmadı vezir ayttı: ay şeyh maşlahat ol durur kim melik ḫātırı için bir niçe kün şehirde *bolğay-siz* eger mübārek *ḫātırımızğa* ḫalk şuhbetinden melālet ḫāşıl bolsa iḫtiyār bāḳi turur ^(69a/6-13 , 69b/1-6) (Şam zahitlerinden bir zahit kişi dağ eteğinde (ve) ormanda ağaç yapraklarını yiyerek yıllar boyunca ibadet ederdi. Oranın meliklerinden bir melik onu ziyaret etmek maksadıyla gidip (şöyle) söyledi: 'Eğer uygun görürseniz sizin için şehirde güzel bir imaret yaptırırım ki bundan ibadet feragati daha iyi (bir şekilde) etkili olacak ve diğerleri sizin bereketinizden istifade edip iyi amellerinize uyacaklar.' Zahit kabul etmedi. Vezir, 'Ey Şeyh, uygun düşün odur ki meliğin hatırı için birkaç gün şehirde kalacaksınız, eğer müberek hatırınıza halk sohbetinden bıkkınlık hasil olursa tercihiniz kalıcıdır (tercih sizindir).' dedi.)

2.2. Saygı ve Nezaket İfade Eden Kalıp Kelimeler ve Kelime Grupları

Toplumda belirli olgu ve olaylar karşısında kullanılan birtakım kalıp sözler vardır. Bu kalıp sözler, yer aldıkları toplum içerisinde nerede ve ne zaman kullanılması gerektiğine dair kesinleşmiş nezaket ve saygı kuralı olarak belirlenmiştir. Bu kalıp sözler belli olaylar ve durumlar karşısında nezaket gereği kullanılması zorunlu olan söz edimleridir (Ayırır, 2020, s. 96). Bunlar kimi zaman iyi dilek, temenni anlamı içermekteyken bazen de kötü bir durum veya olayla karşılaşılmasına yönelik temenni ifadeleridir. "Meydana gelen bir olay üzerine, toplumsal ve dilsel anlaşmalar çerçevesinde kullanılmaları nezaketin gereğidir, kullanılmamaları ise nezaketsizlik belirtisidir." (Ayırır, 2020, s. 96). Verilen örnekler incelendiğinde bir çeşit ara söz konumuna gelerek alt konumdaki bir kişiden üst konumda olan bir kişiye yönelik saygı ifadesi olarak kullanılmaktadır. Vezirin "Sultan ömrü uzun olsun!" diyerek cümleye başlaması nezaket kavramından uzaklaşmasa da saygı kavramına daha yakındır. Çünkü bu cümleyi sultana söylerken doğrudan "ömrünüz uzun olsun!" şeklinde değil, sanki bir üçüncü kişiden bahseder gibi söylemiş olması, saygı durumunu pekiştiren bir nitelik arz etmesinin yanı sıra kalıplaşmış bir biçim olduğunu göstermektedir.

sultān sordı kim ol ölümli kişi ni aytur vezirlerden bir 'ākil vezir ayttı *sultān yaşı uzun bolsun* bu miskin aytur...: ^(9a/3-5)

(Sultan sordu ki 'Bu ölümüne karar kılınmış kişi ne söylüyor?'. Vezirlerden akıllı bir vezir dedi (ki): '-Sultan ömrü uzun olsun- bu miskin söyler (ki)...)

oğlan ayttı *sultān yaşı uzun bolsun* barçanı rāzi kıldım illā ḫasūdnu rāzi kıla bilmedim

(15b/7-9)

(Oğlan, '-Sultan ömrü uzun olsun-, herkesi razı ettim ancak kıskancı razı edemedim.' dedi.)

ol şehirde bir ma'rûf muhannes bar idi *dostlar-dan yırak* niçe kim onun vaşfin demek terk-i edeb turur ammâ taqrîb-i hikâyet için sözlendi (87a/5-7)

(O şehirde tanınmış namert var idi -dostlardan uzak!- onun vasfını söylemek edebi terketmektir, ama hikâye nedeniyle söylendi.)

Buraya kadar olan bölümde örneklendirilen kalıp sözler, saygı ve nezakete yönelik olarak konuşma veya hitap sırasında ara söz formunda kullanılan yapılardır. Aşağıda verilen kelime grupları ise cümle içerisinde ara söz niteliğinde olmayıp cümlenin akışına doğrudan katılan biçimlerdir.

atın hayr bilen yâd kııl-: Adını hayırla anmak, adını, iyiliğinden bahsetmek.

teşri ve ta'âlâ 'inâyeti bilen kıaysı mülk-ni kim tuttum ra'iyet-ni hoş kördüm dağı melik-ler atın hayr bilen yâd kııldım (48b/11-13, 49a/1)

(Tanrı Taâlâ'nın inayeti ile hangi mülkü feth ettim ise halkını hoş gördüm ve meliklerin adını hayırla andım.)

du'a birle aḡ-: Dua ile anmak.

yâ ilâhî sen murâdın bir aḡa

kim bu miskîn-ni du'â birle aḡa (178b/2)

(Ya İlahî sen ona dileğini ver ki bu miskini hayırla ansın.)

mübârek bol-: Hayırlı, uğurlu olsun.

özine bolup mübârek bu kitâb

dâyim alsun nef mundan şeyḡ (u) şâb (7a/13)

(Bu kitap, okuyana uğurlu olup ihtiyar ve genç daima bundan fayda bulsun.)

Kalıplaşmış hitap biçimlerindeki saygı ve nezaket kelimelerinin muhataba göre seçilmesi bu alanda çokça görülen bir özelliktir. Allah, peygamber, sahabe ve din büyükleri anılırken belli kalıp ifade biçimleri muhatabın adı yanında zikredilir. Özellikle İslamiyete bağlı olarak Arapçadan geçmiş pek çok kalıplaşmış kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimeler toplumun algı dünyasına o kadar yerleşmişlerdir ki muhatabın adının anılmadığı durumlarda bile bu kalıp sözler sayesinde kimden bahsedildiği veya kime hitap edildiği kolayca anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kalıp ifadelerin kullanılmaması toplum tarafından bir saygısızlık olarak görülmektedir. Bunun yanında yine bir nezaket göstergesi olarak toplumun kendi diliyle oluşturduğu, kendi güzellik, övgü sözü olarak kullanılan kelimeler de görülmektedir. *Bir ü bar* örneği bu anlamda Tanrı/Allah lafızlarıyla birlikte kullanılan Türkçe kelimelerden biridir. Allah'ın adı anılırken kullanılan ifadeler eserde şu şekildedir:

'azze ve celle: Allah lafzından sonra "aziz ve şanı yüce olsun" anlamında kullanılan Arapça kalıp söz.

minnet teşri-ge 'azze ve celle kim sa'âdet yoldaşım bolup ikbâl yarı kııldı (65b/9-10)

(Tanrı azze ve celleye şükür ki saddet yoldaşım oldu, talih yardım etti.)

rızık için cehd kııl kerek kıılma

bêrür ol bir ve bar 'azze ve celle (173a/1-2)

(Rızık için ister cehdet ister etme, o bir ve var azze ve celle verir.)

bir ve bar: “Bir ve var olan, yegâne ve varlığı şüphesiz olan” anlamında kullanılan kalıplaşmış anlatım biçimidir. İçinde buldukları cümlelerde sıfat ve ad olarak kullanılmıştır. Yukarıda verilen “birür ol bir ve bar ‘azze ve celle” ibaresinde Allah/Tanrı adı yerine kullanılmıştır. Yani bu cümlede ad görevi üstlenmektedir. Aşağıda verilen örnekte ise bu ifadenin sıfat görevi taşıdığı görülmektedir. Bu kalıp söz üzerine pek çok araştırmacı farklı yorumlarda bulunmuştur. “Bir” kelimesinde hemfikir olunsa da “bar” kelimesi üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kimi araştırmacılar, bu kelimenin Farsçada “Allah” anlamına gelen “bār” kelimesi ile ilişkilendirmiş kimi araştırmacılar ise “var olan, bulunan, mevcut olan, hazır ve nazır” anlamlarını içeren Türkçe “var/olmak” kelimesi ile ilişkilendirmiştir.⁴

minnet ol bir ve bar teyrige celle celāluhu kim aña tã'at kılmak sebab-i kırbet turur. (2b/2-3)

celle celāluhu: “Onun şanı ne yücedir.” anlamında Allah, Hak ve Tanrı kelimeleri ile birlikte kullanılan Arapça kalıp söz.

minnet ol bir ve bar teyrige celle celāluhu kim aña tã'at kılmak sebab-i kırbet turur. (2b/2-3)
(Hamd o bir ve var Tanrı'ya celle celālühü ki ona ibadet etmek (Allah'a) yakınlık sebebidir.)

tebâreke ve ta'âlâ/ta'âlâ: “Ulu, yüce, mukaddes ve münezzeh oldu” ve “Şanı ulu olsun” anlamında Allah ve Tanrı kelimelerinden sonra kullanılan Arapça kalıp söz.

teyri tebâreke ve ta'âlâ saña munça türlü nîmet ve ziynet anıñ üçün birdi kim rızkını ğaflet bilen yemegey-sen (3b/8-9)

(Tanrı Tebâreke ve Taâlâ sana bunca çeşit nimet ve süs onun için verdi ki rızkını gafletle yemeyesin.)

bir köp yazuklı kul hâk ta'âlâ hazretine kâlip inâbet êlin icâbet ümîdi için kötürse teyrîtebâreke ve ta'âlâ ol kulğa nazar kılgay (4a/11-13, 4b/1-2)

(Çok günahkâr bir kul, Hak Teâlâ Hazreti'ne gelip pişmanlık elini kabul ümidi için kaldırsa Tanrı Tebâreke ve Taâlâ o kula nazar edecek.)

Hâk ta'âlâ kime ğazab kılsa halk içinde bolur zelil ü hâkîr (27b/13)

(Hak Teâlâ kime gazap ederse (o kişi) halk içinde zelil ve hakir olur.)

Peygambere saygı ve ululama anlatan kalıp ifadeler ise eserde şu şekildedir:

'aleyhi ş-şalâtu ve's-selâm/ 'aleyhi's-selâm: “Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun” ve “Allah'ın selamı üzerine olsun.” anlamında, peygamberler anılırken söylenen Arapça saygı sözü.

hikâyet ebû hureyre raziya'llâhu 'anhu muştafâ 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâm hıdmatına her kün kélür idi...(66b/12-13, 67a/1)

(Hikâye: Ebu Hureyre radyallahu anh her gün Mustafa aleyhissalâtu vessalam hizmetine gelirdi.)

êşitîñ hoca-i 'âlem 'aleyhi's-selâm ayttı (54b/2)

(İşitîñ, âlemin hocası aleyhisselâm söyledi/buyurdu.)

Mūsâ 'aleyhi's-selâm cehân(n)ı yok-dan bar kılgan hâkîm-niñ hikmetine ikrâr kêtürüp öz tecâsürine mu'terif boldı (88b11-13)

(Musa aleyhisselâm, cihanı yoktan var eden Hakîm'in hikmetini tasdik edip kendi cesaretini itiraf etti.)

⁴ Daha fazla bilgi için bakınız: (Karahana, 2023)

Hz. Muhammed'in adı anılırken onun hikmetini, hikmet sebeplerini vurgulamak üzere adının yanına telmih yoluyla övgü ve saygı içeren sıfatlar getirilmiştir. Bu sıfatlar şunlardır:

dürr-i bahr-i şafâ (4a/2-3): Sefa denizinin incisi.

hoş ıylı (4a/6): Hoş kokulu.

kısmet kılğıcı 'azîm (4a/6): Nimete vesile olan ulu (kişi), kısmet edici azim.

körklü (4a/6): Güzel.

meffar-i mevcûdat (4a/2): Varlıkların övgü sebebi.

şâhibü'l-mirâc ve's-sehâ (4a/3): Mirâç ve cömertlik sahibi (Hz. Muhammed).

server-i kâyinât (4a/2): Kainatın efendisi (Hz. Muhammed).

verd-i bustân-ı vefa (4a/3): Vefa bostanının gülü.

Sahabe adları ile genel bir kullanım olarak "raziya'llâhu 'anhu" ibaresi kullanılmaktadır:

raziya'llâhu 'anhu: "Allah ondan razı olsun." anlamında sahabe adları ile birlikte kullanılan Arapça saygı ve nezaket sözü.

hikâyet ebû hureyre raziya'llâhu 'anhu muştafâ 'aleyhî's-şalâtu ve's-selâm hıdmatına her kün kélür idi... (66b/12-13, 67a/1)

(Hikâyet: Ebu Hureyre radiyallahu anh her gün Mustafa aleyhissalâtu vesselam hizmetine (huzuruna) gelirdi.)

Sonuç

Çalışmada yer alan saygı ve nezaket ifadeleri tematik kavram alanları ile ilgili olan açıklamaları ile incelenmiştir. Yapılan incelemede Arapça ad + Türkçe yardımcı eylem ve esas eylemlerle kurulmuş ifadeler; 'arz ét-, 'azîz bol-, fermân tut-, fermânğa köz tik- kulağ koy-, hamd oku-, hediye keltür/ketür, hıdmat bêlin bağla-, hıdmat kıl-, hıdmat yerin öp-, hıdmat(in) minnet tut-, hurmet bil-, îzâz ve îhsân kör-, îzâz ve ikrâm kıl-, 'izzet tap-, luğf körgüz-, mağdûm bol-, meded bér-, medh kıl-, medh okı-, medhine mağrur bol-, mu'î bol-, mükerrem ve mu'azzez tut-, müşerref bol-, müşerref kıl-, 'özr ét-, 'özr tile-, selâm kıl-, senâ kıl-, şefâ'at kıl- şeref tap-, taşşin kıl-, taşşin oku-, talattuf kıl-, ta'ziyet kıl-, ziyâret kıl- olmak üzere 35; Farsça + Türkçe fermân kıl-, yârı kıl- 2; tüm sözcükleri Türkçe olan ağırla-, baş üze yer tap-, bêg bol-, buyruk(uğ) bol-, buyur-, êlin tut-, kol(uğ) tut-, eygülik ét-/kıl-, konak bol-, konukla-, ög-, ulu bol-, yarlıga-, yer öp-, yokarı kèçür-, yumşak bol-, yüz köz öp- 17 madde başı olmak üzere toplamda 54 eylem kategorisinden oluşmaktadır. Tamamı Arapça kelimelerden oluşarak sadece Allah, peygamber, sahabe adları ile birlikte kullanılan 'azze ve celle, celle celâluhu, tebâreke ve ta'âlâ/ta'âlâ, 'aleyhî's-şalâtu ve's-selâm/ 'aleyhî's-selâm, raziya'llâhu 'anhu cümle kategorileri ve peygamberden söz edilirken ayet veya hadislerden telmih yoluyla oluşturulan dürr-i bahr-i şafâ, meffar-i mevcûdat, şâhibü'l-mirâc ve's-sehâ; Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşan server-i kâyinât, verd-i bustân-ı vefa gibi Arapça ve Farsça tamlamalar ile birlikte 12 madde başı yer almaktadır. Tüm kelimeleri Türkçe olan bir ve bar (kullanım alanlarına göre ad/sıfat), körklü (sıfat); saygı ve nezaket gereği iyi dilek, temenni bildiren Arapça + Türkçe sultan yaşı uzun bolsun, Farsça + Türkçe dostlar-dan yırak şeklinde kalıplaşmış 2 ara cümle; Arapça + Türkçe du'a birle aņ-, mübârek bol-, Türkçe, Arapça ve Farsça atın hayr bilen yâd kıl- gibi eylem kategorisindeki kalıplaşmış ifadelerle birlikte çalışmada 74 madde başına yer verilmiştir. Çalışmaya Gülistân Tercümesi'ndeki aynı ifadelerden birer örnek alındığından 74 madde başı eserdeki toplam sayıyı

göstermemektedir. Metinde saygı ve nezaket anlatımı taşıyan deyimlerin sözcük yapıları büyük oranda Türkçedir: *baş üze yer tap-*, *élin tut-*, *kol(uş) tut-*, *yoğarı kèçür-*, *yumşak bol-*. Arapça + Türkçe yapıları deyimlerin sözcük öbeklerinde de çoğunluğu Türkçe sözcükler oluşturur: *fermānğa köz tik- kulak koy-*, *hıdmat bêlin bağla-*.

Metinde saygı ve nezaketin bir anlatımı olarak muhataba karşı “sen” zamiri yerine “siz” zamiri: sizge gibi, ikinci şahıs emir-istek çekimlerinde yalın biçim yerine -In/-Inlz çokluk eki kullanılarak hitap edilmiştir: *buy(u)ruş, kèlseşiz, buyurtuşız* gibi. İkinci tekil şahıs iyelik eklerinde de +(I)ş biçimi yerine +(I)şlz şeklindeki ikinci çoğul şahıs iyelik eki kullanılmıştır: *amel-lerişiz-ge, hātırışızga, sizin bereketişiz-den* gibi. Ancak metinde bu tür kullanımlara birkaç örnek dışında rastlanmamaktadır. Metindeki bu tür yapıların tümü din âlimlerine yönelik olarak kullanılmıştır. Ancak burada da bir tutarlılık söz konusu olmayıp aynı sınıftan kişilere karşı pek çok yerde “sen dili” kullanılmıştır. Devlet büyükleri veya üst tabakadan herhangi birine karşı da metnin tamamında “sen dili” kullanılmıştır. Ünvan ve hitap olarak kullanılan birinci tekil şahıs iyelik eklerinin sevgi, saygı, nezaket ilgisi ile kullanımına “ay oğlum/ oğlan-larım, dilârâm” gibi örneklerde rastlanmaktadır. Bu türden hitap unsurları, aidiyet duygusu izlenimi vermeleri, bireylerin bulunduğu ortamda kabul görmeleri ve samimi duyguları pekiştirmeleri yönünden olumlu yüzün korunması için bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Ağca, F. (2020). Eski Uygurcada Üçüncü Kişi İyelik Eki ve Dil Bilgisel Saygı. (dzl. E. Yılmaz, N. Tezcan ve N. Demir) *Semih Tezcan Kitabı içinde* (s. 107-126). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Akalın, Ş. H. vd., (2011). *Türkçe Sözlük* (11 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alan, S. (2021). *Doğu Sahası Tarihî Türk Yazı Dillerinde Nezaket ve Saygı Bildiren Söz Varlığı*. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Alyılmaz, S. (2015). Türkçenin Sözdiziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 54, 31-50.
- Ayırır, İ. O. (2020). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcükler: Nezaket Kuramı. *Milli Folklor*, 86-98.
- Brown, P.; Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demirci, K. (2006). Toplumsal Yapıların Saygı İfadesi Formlarında Dile Yansıması. *Milli Folklor*, 38-45.
- Ersoy, H. Y. (2015). Türk Yazı Dillerinde İyelik İşaretleyicilerinin Kiplik Anlamları. *Dil Araştırmaları*, 17, 51-72.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behavior*. Pantheon.
- Grønbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı*. (çev. M. Akalın) Ankara: TDK Yayınları.
- Hirik, S. (2022). Soru Tümceleri Üzerinden Nezaket Stratejisi Kurma. *Karadeniz Araştırmaları*, 1143-1178.
- İmamova, H. (2010). Türkiye Türkçesi İle Özbek Türkçesinde Nezaket Anlamı Taşıyan Seslenmeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 42, 1-10.
- Kaçalın, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.

- Kaplankıran, D. (2017). Kazak Türkçesinde Sevgi ve Saygı Anlamı Taşıyan İfadeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (TAED)*, 59, 241-268.
- Karahan, L. (2023). Bir ü Bar Kalıp Sözü Üzerine. (ed. Leyla Karahan ve Hüseyin Yıldız) *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (s. 679-690). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (2019). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân b't-Türkî*. Ankara: TDK Yay.
- Keser, B. M. (2018). Nezaket, Nezaket Teorileri ve Türkçede Kullanılan Nezaket Kavramları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 127-138.
- Keskin, A. (2017). Türk Kültüründe "Selamlaşma" ve "Vedalaşma" Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *TÜRK DÜNYASI, Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), 125-146.
- Kılıç, K. L.;Yaprakgöl, Ç. (2018). Divanu Lügati't Türk'te Eğitsel Değerler. *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 1, 39-58.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Özdemir, C. (2017). Dede Korkut Kitabında Saygı. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 7-29.
- Özkan, M. (2009). Seyf-i Sarâyî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Ansiklopedisi* (C. 37, s. 28-29). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sakarya, Y. U. (2021). Folklor İle Tiyatronun Metinlerarası Yolculuğu: Yunus Emre Tiyatrosu Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, 1558-1571.
- Saraç, M. Y. (2004). *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Şahbaz, M. (2018). Eski Türklerde Hediyeleşme. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 141-155.
- Topuz, Ü. (2019). *Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde Metaforlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Turan, Ü. D. (2019). Edimbilim II: Bilgi Değeri, Bilgi Yapısı ve Dilde Kibarlık ve Kabalık. Ü. D. Ayşe Sumru Özsoy içinde, *Genel Dilbilim II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yaylagül, Ö. (2005). Eski Türkçede Nezaket İfadeleri. *Milli Folklor*, 151-165.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 02.01.2024]

Kaçalin, M. S. *Kutadğu Bilig Metin*. <http://www.kulturturizm.gov.tr> [Erişim tarihi: 02.01.2024].